

TÜRKLERDE HAYVAN ENLERİ VE ERZURUM/OLTU-AŞAĞI ÇAMLI KÖYÜ ÖRNEKLERİ

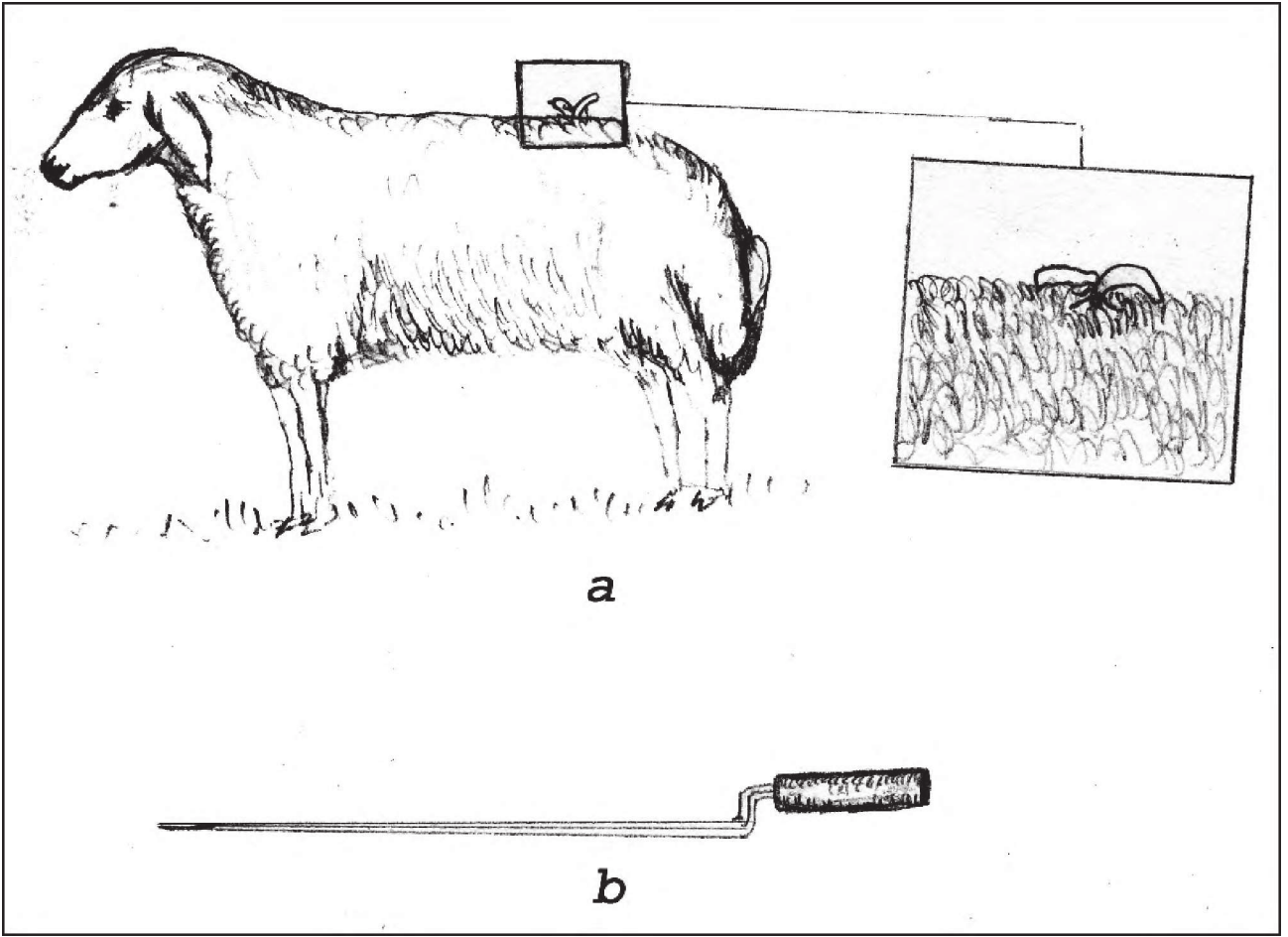
Davut KAPLAN*

En¹, büyük ve küçükbaş hayvanların kulaklarını kesmek, delmek veya başlarının herhangi bir yerine dağlamak ile vurulan işarettir. Aşağı Çamlı Köyü'nde hayvanlara vurulan işaretler "en, kırtık, kertik, kert, kesik, dağ, dağlı, dağlanmış, damgalı, cırık, cırılmış" gibi ifadelerle kullanılmaktadır. Ancak bu işaretlerin tümünün genel adı "en" olarak bilinmektedir. Kutadgu Bilig'de ise "eng" kelimesi "yüz, yanak, damak" anlamına gelmekte ve "engurmak" şeklinde yardımcı fiille birlikte kullanılmaktadır². Eski Anadolu Türkçesi metinlerde en ve en yeri olarak "mafsal, oynak yeri, bitişik iki şey arasındaki çizgi, büküm yeri" manalarında kullanılmaktadır³. Bu anlamlardan "bitişik iki şey arasındaki çizgi" ifadesi Anadolu ağızlarına uygun düşmektedir. Çünkü Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda koyun ve keçilerin kulaklarını "keserek, çenterek veya delerek" yapılan işarete "en" (en, enek) denilmektedir. Elazığ yöresindeki "kırtık", Bingöl'de "kertik" olan işaret "en" ile aynı anlamı taşımaktadır⁴. Erzurum çevresinde ve özellikle Aşağı Çamlı Köyü'nde ise bütün bu işaret ve işaretlemenin genel adı "en"dir. Dolayısıyla "en" Aşağı Çamlı Köyü'nde, başta koyun ve keçilerin, danaların sağ veya sol veya her iki

kulağının bıçakla kesilerek, çentilerek veya delinerek yapılan işaretlerin genel adıdır (Çizim: 1).

	delik
	kurtağzı
	yan kesik
	düz kert
	düz kesik
	kesik ay
	cırık
	üçgen delik
	kulakta düz dağ
	düz kesik iki dik kert
	isim baş harfi (dağlama)
	yanakta çift dağ
	burunda tek dağ
	iplik küpe

Çizim 1: Aşağı Çamlı Köyü hayvan enleri

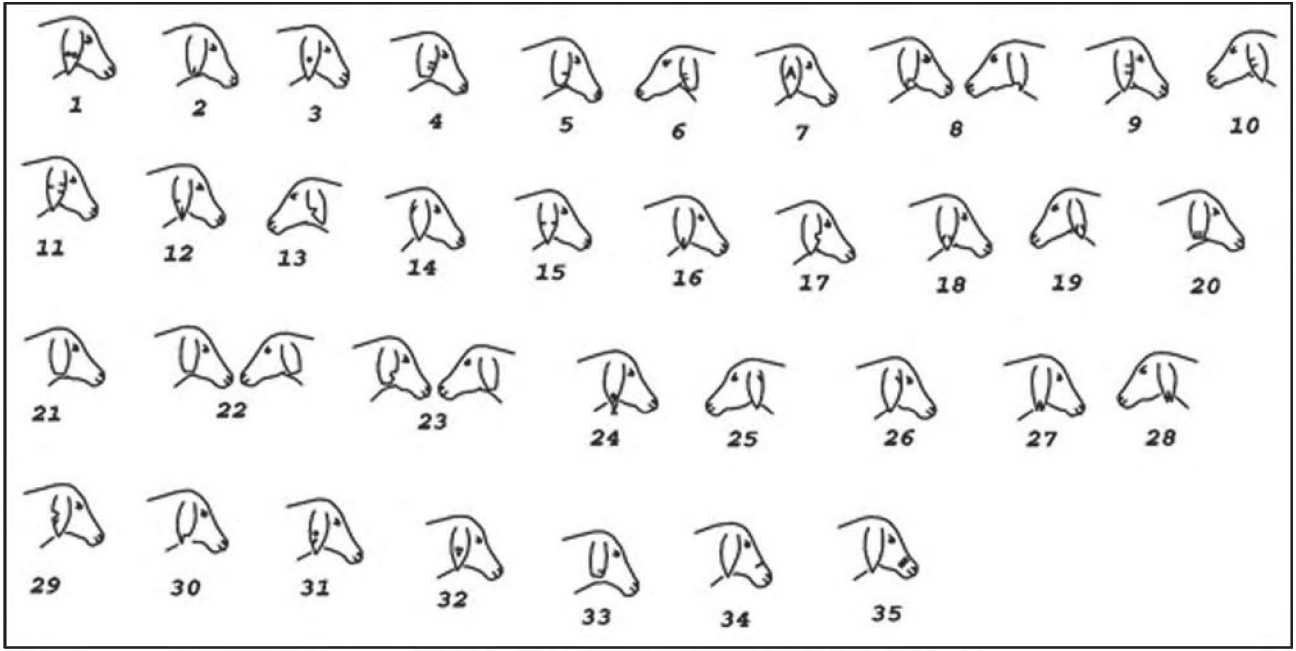
Çizim 2: Çul bağlama (a) ve dağlamada kullanılan şiş (b)

Rıza Yalçın'a göre ise, demirden yapılmış ve kızdırılarak atların, büyükbaş hayvanların sol sağrılarında vurulan işaretlere "damga"⁵, koyun keçi gibi küçükbaş hayvanların (davar) kulaklarının çentilmesine "en", ev eşyası ile daha başka takımların ve dokumaların üzerine dokunan veya dikilen yahut boyanan alametlerin adına "im" denir⁶. İşaretlerin kalıcı olması ve başka sürülere karıştığında tanınabilmesi için yeni doğmuş hayvanlara doğumdan birkaç hafta sonra vurulur. Küçükbaş hayvanlarda yaygındır. Kümes hayvanlarının ise ayaklarına bağlanan ip ve çullar en olarak kullanılmıştır.

"En" (kulağa konulan nişan) kelimesi, bütün Türk milletlerinde bilinmektedir. Özellikle Anadolu Türklerinde bile, hala

bu kelime kullanılmaktadır. Divan-ül Lügat'it Türk'te⁷ "in" kelimesi olmasa da "inemek" vardır. Kaşgari'nin ifadesine göre⁸ "en" kelimesinin manası, koyunun kulağına nişan vurmaktır. Her kabilenin başka eni olduğuna göre⁹, mezar sahibine hediye edilen Pazırık atlarının enleri dikkate alındığında, enlerin on kişi değil on kabile tarafından kullanıldığına işaret etmektedir¹⁰.

Ancak, eski tarihlerde 2000-3000 çadırdan ibaret olan bir kabile, at ve deve sürüleri için daha çok kabile mülkiyeti amacıyla aynı bir eni kullanırlarken, sonraları ve Erzurum köylerinde uygulandığı gibi şahıs mülkiyet ve sahip olma işareti olarak kullanılmaktadır. Çok sayıda özellikle

Çizim 3: Aşağı Çamlı Köyü'nde kullanılan hayvan enleri

birkaç bin hayvanlık sürüler ilk kez Orhun abidelerinde dile getirilmektedir. Bu abidenin güney-batı tarafında Kültigin'in gümüş, altın servetinden bahsedilirken dört binlik at sürüsünün varlığından da bahsedilmektedir. Eski Türklerin, özellikle Kırgız-Kazan ve Başkurt kabilelerinin de buna önem verdiği görülmektedir¹¹.

Güney Sibiryaya Altay eteklerindeki Pazırık kazısında ortaya çıkarılan atlar ve eşyaların durumu, M.Ö. 3. ve 4. yüzyıllarda Türklerde erken dönemden itibaren damga ve enin kullanıldığını göstermektedir. Buradaki hayvanların kulaklarında, kesmek suretiyle yapılan nişanlar vardır ve her aygırın nişanı ayrıdır¹². Aygırların kulaklarındaki enlerin on farklı şekilde olması, bunların on şahsa ait olduklarını değil, on kabileye ait olduklarını göstermektedir. Çünkü kulak nişanı (*in*, *en*) kabile hayatının yaşandığı dönemde kişiye ait olmayı ifade etmez¹³. Kabileden aileye ve bazı değişikliklerle hayvan enlerinin 2000 yıldır devam ettiğini göstermektedir.

Doğu Anadolu yüksek yaylalarında çeşitli "en" uygulamaları görülür. Van yöresinde kulakta delik ve kesik, kulakta dağlama, burun üstünde dağlama ve yanakta dağlama¹⁴, Muş yöresinde; "çizik", "cızık damga" hayvanların yüzlerine ve kulaklarına kesme olarak uygulanmıştır¹⁵. Enler, Bingöl'de "kert" ve "dağ", Ağrı'da "döröf" (mal sahibinin baş harfinin yazılması) ve "dağ", Kars Çıldır yöresinde, "dağ", "kurtağzı" ve "kulakta delik" şeklindedir. Şavak (Elazığ) Türkmenleri'nde ise "yen" ve "dağ"ların yanı sıra, sırtta boya ile farklı bir uygulama görülür¹⁶. Elazığ Keban yöresinde "kesme" ve "dağ" ve hayvanların başına "kırmızı aşı boyası" ile boya vurma vardır. Ancak Elazığ yöresinde "sıcak damga", "çentik-kırtık", "tetovir" (ince çivilerin rakam şeklinde dizilip sivri uçlarının pense ile kulağa basılması) ve "dırıf" (kulağa dağ vurma) uygulaması vardır. Sivas'ın Gürün İlçesi'nin Sarıca Köyü'nde ise yüz ve kulaklara "dağ" vurma yoktur. Genelde koyunların kuyrukları üzerine aşı boyası sürülür. Bazen de bir veya her iki kulağa

"kesme" yapılır. Toros Türkmenleri'nden Elbeyli Obaları'nın kullandıkları enler ise "...davarların hepsinin kendine has ve yalnız kulaklara işaret edilmek üzere eski ve esaslı damgaları vardır ki, bunların ismine 'en' derler. Elbeyli enleri obaların âdetlerine uygundur. Dolayısıyla her obanın sabitleşen kulak damgaları vardır"¹⁷.

Doğu ve Akdeniz'de olduğu gibi Batı Anadolu'da "en" kullanılmaktadır. Burdur-Bucak-Keçili Köyü'nde enlerin yapılmasında aynı yöntemler uygulanmakta ve kesme ve delme yaygın olarak kullanılmaktadır¹⁸.

Müstakil sürüler günümüzde oldukça azdır. Ancak, büyük ve küçükbaş hayvanların sayıları, küçük köy yerleşiminde hane başına az olduğundan bir arada otlatılması ya da yayılması zorunludur. Böylece bütün köyde nahır (inek sürüsü), yıldı (at sürüsü) öküz, dana, davar (koyun ve keçi sürüsü), körpe (kuzu ve oğlak sürüsü) olmak üzere farklı hayvan gruplarına çoban tutulur ve çobanlar bütün köyün aynı cins hayvanını bir arada otlatırlardı. Kendi hayvanlarının diğer komşuların hayvanlarından ayırt edilebilmesi için enler kullanılırdı.

Bu işaretler yaylaya çıkmadan ya da çoban önüne katılmadan küçük yaşta veya doğumdan birkaç hafta sonra yapılırdı. Her bir *en* kişiye aittir ve her ailenin kendine ait bir *eni* vardır. Köyde bulunanlardan kullanmak ihtiyacını duyanların seçtikleri aile enleri çoklukla diğerlerine benzemez. Ancak bazı enler kardeşlerin veya diğer akrabalarının benzer (Çizim: 3, No: 34, 35). Örneğin babasının *enini* kullanan kardeşin *eni* "sağ kulak ucundan kesik" ise, diğer kardeşlerden biri "sol kulak ucundan kesik" veya "sağ kulak ucundan kesik ve

bir kert" kullanabilirdi. Bunun nedeni, babalarından sonra evleri ayrılan ailenin oğullar arasında ikiye ayrılması ve tek enin benzer işaretle farklılaştırılmasıdır. Ancak baba ocağında oturan kişi, babanın ölümünden sonra ailenin kullandığı *ene* sahip olur. Baba ocağından ayrılan diğer kardeşler ise babalarının kullandığı asıl *ene* ekleme yaparak kullanırlar. Benzer uygulama Erzurum'da da kullanılmaktadır¹⁹. Buradaki amaç hem karışıklığı önlemek, hem kolay ayırmak hem de hırsızlığa karşı bir önlemdir. Komşu ailelerden ve çevre köylerden satın alınmış küçük ve büyükbaş hayvanların farklı *en* taşımaları normal bir durumdur. Bu karışıklığı önlemek ise toplanan o sürünün sahibi olan celebin özel damga ve eninin vurulması bilinen durumlardan dolayı gereklidir. Kesme, kert, kesik, delme, dağlama ve iplik bağlama *en* yaygın *enler*dir (Çizim: 1). *Enler* bazen bir kulağa, bazen her iki kulağa uygulanır. Aşağı Çamlı Köyü'nde kullanılan belli başlı *enler* ve *en* sahipleri şunlardır²⁰:

Kulak Kesme

En yaygın ve kolay kullanılan *endir*. Genelde kulaklara bıçakla veya kalıpla kesikler vurulan *enler*dir. Kulak altına konan düz bir ahşap parçası üzerine konan kulaklara bıçakla kesilerek istenen şekilde *en* vurulur²¹. Erzurum/Oltu Aşağı Çamlı Köyü'nde hayvan sahiplerinin kullandıkları kulak kesme kişilere göre şöyle uygulanmaktadır.

Abbas Macit: Sağ kulağının önünden tek yarım ay kesik (Çizim: 3, No: 17).

Ahmet Macit: Sol kulağının önünden "V" şekilli kesik (Çizim: 3, No: 13).

Battal Öztürk: Sağ kulağının ucu düz kesik ve dik yırtık (Çizim: 3, No: 2).

Daştan Öztürk: Sağ ve sol kulağının ucunda yarım kurtağzı (Çizim: 3, No: 8).

Dursun Bedir: Sağ kulağının ucu yırtık kurtağzı (Çizim: 3, No: 27).

Fazıl Parlak: Sağ ve sol kulağının ucu düz kesik, sağ kulak ucu yarım ay şekli kesik (Çizim: 3, No: 23).

Fevzi Bedir: Sol kulağının ucu yırtık kurtağzı (Çizim: 3, No: 28).

Hasan Coşkun: Sağ kulağının ucu kesik, önü düz kesik (Çizim: 3, No: 33).

İlyas Maral: Sağ kulağının hem önünden hem arkasından birer düz kesik (Çizim: 3, No: 15).

Mehmet Çiçek: Sağ kulağının önü yan kesik (Çizim: 3, No: 26).

Mehmet Ali Örnek: Sağ kulağının ardından yarım ay, altında yan kesik (Çizim: 3, No: 29).

Muhlis Coşkun: Sağ kulağının ucu kesik, önden bir kert (Çizim: 3, No: 5).

Mustafa Örnek: Sağ kulağının iki önünden bir arkasından kert (Çizim: 3, No: 11).

Mustafa Parlak: Sağ kulağının ucu düz kesik (Çizim: 3, No: 21).

Nazir Parlak: Sağ ve sol kulak ucu düz kesik (Çizim: 3, No: 22).

Nurettin Maral: Sağ kulağının ucundan dik yırtık, arkadan bir düz kesik (Çizim: 3, No: 12).

Selahattin Coşkun: Sol kulağının ucundan önden ve arkadan iki çapraz kesik (Çizim: 3, No: 19).

Sevret Çiçek: Sol kulağının arkası yan kesik (Çizim: 3, No: 25).

Seyfettin Coşkun: Sağ kulağının ucu kesik, önden iki kert (Çizim: 3, No: 4).

Süleyman Çiçek: Sağ kulağının ardından tek çapraz kesik (Çizim: 3, No: 14).

Şakir Coşkun: Sol kulağının ucu kesik, önde iki kert (Çizim: 3, No: 6).

Şirin Ünal: Sağ kulağının ucu yırtık (Çizim: 3, No: 16).

Tosun Ot: Sağ kulağının ucundan öne doğru yarım kurtağzı kesik (Çizim: 3, No: 30).

Vahdettin Örnek: Sağ kulağının önünde iki kert (Çizim: 3, No: 9).

Yusuf Coşkun: Sağ kulağının ucundan arka ve önden çapraz iki kesik (Çizim: 3, No: 18).

Yusuf Kaplan: Sağ kulağının ucu kesik, kesikten iki dik yırtık (Çizim: 3, No: 20).

Yusuf Örnek: Sol kulağının önünde iki kert (Çizim: 3, No: 10).

Kulak Delme

Özel toka veya makas (delgi) denen aletle kulakta açılan küçük deliklerdir. Erzurum/Oltu Aşağı Çamlı Köyü'nde hayvan sahiplerinin kullandıkları kulak delme kişilere göre şöyle uygulanmaktadır.

Binali Ot: Sağ kulağının ortasında bir delik (Çizim: 3, No: 3).

Niyazi Akgül: Sağ kulağının ortası üçgen delik (Çizim: 3, No: 32).

Osman Aydoğan: Sağ kulağında çift delik (Çizim: 3, No: 1).

Kulak Kesme ve Delme

Turan Ot: Sağ kulağının ortası delik, altı yan kesik (Çizim: 3, No: 31).

Kulak ve Yüz Dağlama

Büyük baş ve küçükbaş hayvanlarda kullanılan başka bir *enlemedir*. "Dağlama" olarak ifade edilen işaretleme, genel damga gruplandırmasında "koş ve koyunun kulak veya burnunun üstüne" vurulan işarettir. "Dağ" kelimesi Türkçe Sözlükte "kızgın bir demirle vurulan damga, nişan" olarak Farsça'dan Türkçeye geçmiş bir kelime olarak ifade edilmektedir²². Erzurum etimolojisinde ise dağ, "yanık, kızdırılmış damga ile damgalamak" anlamındadır²³. Ayrıca Aşağı Çamlı Köyü'nde "dağ, dağlama, dağlamak, dağlı, dağlanmış, dağ vurma" gibi farklı şekillerde kullanılmaktadır.

Dağlama, eğer vurulacak "en" düz ise, düz bir demir çubuğun veya şiş'in ateşte kızdırılarak hayvanın kulağına, yanağına veya burnun üzerine bastırılmasıyla yapılır (Çizim: 2b). Bu işlemde deriye kadar bütün tüyler yakılır. Tüylerin yanması ile *en* ilerleyen dönemlerde kaybolur. Ancak, eğer deri de yanarsa hayvan genç olduğundan dağlanan kısımda beyaz tüyler çıkar ve *en* varlığını korur.

Abbas Ünal: Sağ kulakta düz tek dağ.

Abubekir Zengin: Sağ kulağında "A" harfi (Çizim: 3, No: 7).

İbrahim Kaplan: Burnun üzerinde tek dağ (Çizim: 3, No: 34).

Osman Kaplan: Burnun sağında çift dağ (Çizim: 3, No: 35).

Kulağa İplik Geçirme

Kulak ucu delici bir aletle delinerek renkli iplik parçası (genelde kırmızı) bağlanırdı. Bazen küpe şeklinde püsküllü iplik olan bu uygulama genelde ip takılmış büyük boyutlu bir iğne veya "çuvaldız" ile yapılırdı. Erzurum/Oltu Aşağı Çamlı Köyü'nde hayvan sahiplerinin kullandıkları kulağa ip geçirme kişilere göre şöyle uygulanmaktadır.

Sürmeli Akgül: Sağ kulağının ucu iğne ile geçirilmiş iplik küpe takılı (Çizim: 3, No: 24).

Boya Vurma

Boya vurma genelde yazın yaylada ve sıcak günlerde yapılırdı. Özellikle küçükbaş hayvanlar sıcaktan başlarını birbirlerinin karnı altına sokarak saklamaları ve sıcaktan korunmalarından dolayı kulaklardaki *en*'ler görülmez. Daha hızlı ve kolay görülebilmesi için kulak *en*'lerinin yanı sıra sırtlarına boya vurulurdu. Boyalar yağmur ve güneşle hızla kaybolduğundan her ay yenilenirdi. Her aile kendi hayvanlarının sırtına kendi isminin baş harfini boya ile yazardı. Büyük baş hayvanlara da boya vurulurdu.

Çul Bağlama

Boya ile aynı işlevi görürdü. Ancak boyadan daha uzun süre hayvanın sırtında kalırdı. İlbaharda yaylaya çıkmadan önce yünleri kesilen hayvanların üzerine dağda ve yaylada kolay tanınması ve sağma işleminde kolaylık sağlaması için vurulurdu. Genelde renkli ipliklerden dikilirdi. Bez parçalarının boyu 5-8 cm. uzunluğunda ve 1.5-2 cm. genişliğinde idi. Bazen tek bir renge sahip bezde dikilirdi. Bu işlemin adı çul bağlama idi (Çizim: 2).

Bugün bütün bu "en" ler ve işaretler Aşağı Çamlı Köyü'nde artık eskisi kadar çok sayıda hayvan bulunmadığından kullanılmamaktadır. Herkesin ihtiyacına yetecek kadar hayvanın beslendiği köyde pazar için mal saklanmamaktadır. Hayvanların sayıca azalmasından dolayı ve hatta küçükbaş hayvancılığın bir aile hariç tamamen kalkmış olması ile "en" ler de kullanılmamaktadır. Sayıları birkaç tane olan büyükbaş hayvan sahipleri ise, hayvanların karışma ihtimali ortadan kalktığından enlemeye ihtiyaç duymamaktadır. En yerine hayvanlarını boya, eski bir gelenek olan boncuk ve muska ile süsleyerek tanımaktadırlar. Genç nüfusun büyük kentlere göçü ile küçükbaş hayvancılık tamamen ortadan kalkmakta ve büyük oranda hayvancılık kültürü olan gelenekler ve kültürel izler kaybolmaktadır.

Varlığıyla Orta Asya Türk geleneğini devam ettiren ancak tamamen göz ardı edilen "en" gibi kültür işaretleri, bölge insanının yaşamını, en ve dağlarıyla geride bırakmaktadır. Kültürlerini ekonomik nedenlerden dolayı terk edenler ve büyük kentlerde kaybolan insanların kültürden ne anladıkları sorgulanmalıdır. Köy özlemi çekenlerin köyleri için doğal bir ekmeğe çeşidi, temiz hava ve soğuk sudan başka düşündüğü bir şey yoktur. Bu durum, birçok Türk geleneğini tarihin bilinmez sayfalarına sessizce ve fark ettirmeden gömmektedir.

Köyümüze giren teknoloji ürünü eşyalar bir taraftan da verdiği karşılığı olarak benliğimiz, kişiliğimiz ve varlığımız olan folklorik ve etnolojik malzemeyi almış götürmüştür. Sadece eşyadan değil medeniyetin getirmiş olduğu rahatlık bizleri sarhoş etmiş

bilinçsizce "herkeş getti biz de gidañ"²⁴ gibi ifadelerin de ortaya koyduğu gibi anlamsız bir psikoloji içine girilmiştir. Elinden uçup giden manevi ve maddi kültür değerlerini toptan kaybettiğinin farkına varmamıştır. Bunun acısını çok yakında topluca çekeceğimizden eminim.

SUMMARY

Marking by incision the ears of animals and branding is an old tradition from the beginning first Turkish communities, every tribe has its own mark. Marking is used to recognize animals and to prevent mixing with others. This tradition is still living in villages of Anatolia and continues as follows. Every family has a unique mark. This mark is transferred from father to son with little change. It means every family uses similar signs. Settlement of Aşağı Çamlı Village is a good example for his tradition. In this article you will find a wide research about Aşağı Çamlı Village animal marks. I tried to prove this tradition, originated Central Asia, has continued in Anatolia with context of Aşağı Çamlı samples. Unfortunately today this tradition is being disappeared because of modernity, migration from villages to cities caused decreasing of animal herds.

NOTLAR

- * Araş. Gör. Davut KAPLAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 06100 Sıhhiye-Ankara / TÜRKİYE.
- 1 "Hayvanlara veya eşyaya vurulan damga, işaret". Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara (1998).

- 2 Gülensoy 1989, s.151.
- 3 Tarama Sözlüğü, Cilt III, s.1477-1479; Gülensoy 1989, s.151.
- 4 Gülensoy 1989, s.151.
- 5 Damgalar üzerine yapılan araştırmalarla ilgili olarak bkz. Yalçın 1943, s.78; Gülensoy 1989.
- 6 Yalçın 1943, s.3, 80-81.
- 7 "*Oğuz, bir Türk bölüğüdür. Oğuzlar Türkmendirler. Bunlar yirmi iki bölüktür ve her bölüğün ayrı bir belgesi (damgası) ve hayvanlarına vurulan bir alamet i vardır. Birbirlerini bu belgelerle tanırlar*" der. Yalçın 1943, s.5; *Eski Türk Yazıtlarından Açıra Yazıtının sol tarafındaki metinde ise "On yedi erdemi yaşında idim, öldü. Göz kapağının eti (?) kara saçı gibi kedersiz idi. Yerdeki damgalı yılki sayısız idi. Hücum eden ordusunun kudreti yedi bin oğlan idi". Özgün metinde geçen "tamkalig yılki" ifadesi, Türkler'in atlarına "nişan, işaret, im" vurdukları ve bunun adına da "damga" dedikleri açıkça anlaşılmaktadır. Gülensoy 1989, s.11.*
- 8 Tarama Sözlüğü, C.III, s.193.
- 9 Yalçın 1943, s.5.
- 10 Yas törenlerinde kabilelerin katıldıklarını *Altınordu* hanlarından Mamay'ın gömü töreninde her bir kavimin bir at getirmesinde de görmekteyiz.
"*Aydındı Mamay öldü hep
Beş avuldıñ şemi-yüzü sündü hep
Yedi avul, yedi argımak (at) yeteklep
Yensizlerin ters ilüp sığıtşılای kelgen gün*". İnan 1943, s.146.
- 11 Eski Türklerde damga çok önemli bir semboldü. Her kişinin, her boyun ve hatta devletin bir damgası vardı. Bu işaret ve damgayı (*en*) denirdi. Her boy atlarına kendi damgasını basardı. Damgalar Anadolu'da halı ve kilim motifi olarak da kullanılmıştır. Kapkacağa, nazar değmemesi için veya uğur getirsin diye giyim eşyasına hatta mezar taşlarına damga çizilirdi. Oğuzlarda her boyun kendine mahsus bir damgası bir ongunu, bir söyüğü vardır. Oğuzlarda her boy, sürüleriyle hazinelerini kendi damgalarıyla nişanlardı. Gökalp 1972, s.160; İki üç bin çadırdan ibaret olan bir kabile, at sürüleri için ayrı bir en (in) i kullanmak zorundadır. İnan 1943, s.146; Erzurum ve çevresinde görüldüğü gibi en, şahsa ait olmanın işareti sayılsa da, erken dönemlerde kabile mülkiyetinin ifadesi olarak kullanılmıştır.
- 12 İnan 1943, s.143.
- 13 İnan 1943, s.145. Türk kabilelerinde hayvanlara vurulan damgalarla ilgili olarak önemli çalışmalar yapılmıştır. Aristov, bu Türk damgalarını karşılaştırarak, bir çok Türk kabilenin akrabalığını veya belirli bir zamanda siyasi birlik oluşturduklarını ispata çalışmıştır. İnan 1953, s.145.
- 14 Gülensoy 1989, s.155.
- 15 Gülensoy 1989, s.155-156.
- 16 Gülensoy 1989, s.158.
- 17 Gülensoy 1989, s.162. Elbeyli Türkmen enleri arasında; Şahveli, Firizli, Perenli, Tırıklı, Karataşlı, Gâvurelli ve Taflı eni yaygın olanlardır.
- 18 Gülensoy 1989, s.163.
- 19 Başar 1972, s.225-226.

KAYNAKÇA

- 20 Aşağı çamlı Köyü yaşamı ve hayvan enleri konusunda derin bilgi ve mükemmel hafızaya sahip ve bu konuda gerekli bilgileri veren temel kaynağım ve değerli ağabeyim Mikail Kaplan'a sonsuz teşekkür ederim.
- 21 Bazen kulak kesme işlemi köpeklere de vurulurdu. Ancak köpeklere vurulan en, sahip işareti olmaktan uzaktır. Köpeklerin kulaklarının kesilmesi işlevsel açıdan tercih dilmıştır. Birincisi: kulaklarında kolayduyması için kesildiği yaygın bir inançtır. İkincisi ise çobanlar tarafından uygulanırdı. Küçük yaştaki (enik) bir köpeğin kulakları birbirleriyle boğuşma (kavga) sırasında zarar görmemesi içindir. Genelde yazın sıcak aylarda yaralanan bir köpek, sineklerden dolayı rahatsız olacağından bu kesim önemliydi. Kavgalar, özellikle kurtlar ve rakip köpeklerle yaz döneminde yaygın olurdu. Bu durumda köpeğin yaralanmalara karşı kulaklarının kesilmesi gelenek halini almıştır.
- 22 Türkçe Sözlük, s.511 (dağ), s.513 (dağlamak).
- 23 Gemalmaz 1995, s.69.
- 24 Bu ifade köylerden kente göç sırasında sıkça kullanılırdı. Gidenlerin arkasından bakarken "bizde gidelim" düşüncesinde olanlar, evliyse eşlerine baskı yapan kadınlar, rahat kent yaşamına da özlem duymaktaydılar.

Başar 1972, Zeki Başar, *Erzurum'da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları*, Ankara (1972).

Gemalmaz 1995, E f r a s i y a p Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları; III. Cilt: İnceleme, Metinler, Sözlük ve Dizinler*, Ankara (1995).

Gökalp 1972, Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (Hazırlayan M. Kaplan), İstanbul (1972).

Gülensoy 1989, Tuncer Gülensoy, *Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları, Damgalar, İmler, Enler*, İstanbul (1989).

İnan 1943, Abdulkadir İnan, "Altay'da Pazırık hafriyatında çıkarılan Atların vaziyeti, Türklerin defin merasimi bakımından izah", *II. Türk Tarih Kongresi, 20-25 Eylül 1937, Kongenin Çalışmalar, Kongreye Sunulan Tebliğler*, İstanbul (1943).

Tarama Sözlüğü, *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Cilt III (E-İ), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara (1967).

Türkçe Sözlük, *Türkçe Sözlük*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara (1998).

Yalgın 1943, Rıza Yalgın, *Uludağ'dan Toroslara Anadolu'da Türk Damgaları*, Bursa (1943).